

Kraków, 13 lutego 2023 r.

Ks. prof. dr hab. Maciej Ostrowski
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
w Krakowie

Recenzja rozprawy doktorskiej Ks. mgr lic. Łukasza Skarżyńskiego p. t. „Analiza antropologiczno – pastoralna fenomenu pielgrzymowania do Santiago de Compostela w latach 1982-2022”, przygotowanej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Piotra Roszaka na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Doktorant podejmuje ważny i aktualny temat. W ostatnich dekadach obserwuje się wyraźny rozwój szlaków pielgrzymkowych wiodących z różnych krajów (nie tylko Hiszpanii) do Santiago Compostela, gdzie według tradycji znajduje się grób św. Jakuba Większego. Jest to nie tyle nowe zjawisko, ile odnowa wielowiekowej tradycji, która przez pewien czas uległa zatępieniu. Także w Polsce następuje bardzo dynamiczny rozwój Szlaków Jakubowych, które można już liczyć nie tylko w setkach, ale tysiącach kilometrów. Równocześnie pojawia się szereg inicjatyw pastoralnych związanych z kultem Św. Jakuba pielęgnowanych nie tylko w licznych kościołach pod jego wezwaniem, ale i związanych z Jakubowymi Drogami. Pielgrzymowanie Szlakami św. Jakuba z jednej strony wpisuje się w starą jak chrześcijaństwo tradycję pielgrzymek, zwłaszcza pieszych, z drugiej posiada specyficzne cechy godne uwagi. Do nich należą m.in. wędrowanie przedstawicieli różnych chrześcijańskich wyznań a nawet światopoglądów dalekich od chrześcijaństwa, kładzenie nacisku na podróż indywidualną, rzadziej w grupach. Zjawisko to wymaga od duszpasterstwa wyjścia z tradycyjnych ram koncentrujących się głównie wokół parafii i poszukiwania nowych rozwiązań duszpasterstwa „w drodze”. Otwierają się tu nowe szanse ewangelizacyjne i duszpasterskie, ale zarazem pojawiają nowe wyzwania. Rodzi się m.in. pytanie, na ile w pewnych aspektach to wędrowanie jest aktem religijnym, czy też tylko czasem refleksji nad sensem życia, niekoniecznie refleksji religijnej.

Jak zatem widać choćby z tych ogólnych uwag, sprawa jest godna rzetelnych badań i to badań wieloaspektowych, angażujących różne gałęzie teologii, jak i nauk

pozateologicznych. W ostatnim czasie obserwuje się zintensyfikowanie takich badań, które odzwierciedlają się poprzez systematycznie organizowane naukowe konferencje i coraz częstsze publikacje (np. seria wydawana na Uniwersytecie w Toruniu, czy też coroczne tomy pokonferencyjne międzynarodowych sympozjów).

Doktorant wychodzi naprzeciw pilnej potrzebie badań zjawiska i włącza się twórczo w ich nurt. W pierwszej fazie dokonuje opisu antropologicznego pielgrzymowania do Santiago z różnymi jego niuansami. W dalszym etapie skupia się na wyeksplikowaniu wątków teologicznych. W rozdziale trzecim opisuje inicjatywy duszpasterskie rozwijane wokół Dróg Jakubowych w różnych krajach. W kolejnym rozdziale formułuje pastoralne propozycje odnoszące się głównie do sytuacji polskiej. Tego rodzaju układ pracy jest logiczny i odpowiada paradygmatowi teologii pastoralnej. Choć można mieć tu pewne zastrzeżenia. Mianowicie w rozdziale pierwszym mowa jest m.in. o eklezjologicznych aspektach pielgrzymowania do Santiago; w drugim o teologicznych. Czyżby zatem eklezjologia nie przynależała do teologii? Czy nie lepiej byłoby przenieść paragraf 1.3 do rozdziału trzeciego, a paragraf 2.1 do drugiego i zatytułować go „historyczne przemiany pielgrzymowania”? A druga uwaga: czy nie lepiej byłoby przenieść gdzieś wcześniej z rozdziału trzeciego opis listów pasterskich biskupów hiszpańskich? Treści w nich zawarte, szczególnie wskazania co do kierunków duszpasterstwa, byłyby dobrym punktem odniesienia dla wszystkich późniejszych ocen pielgrzymowania do Santiago.

Ogarniając całość rozprawy, recenzent wyraża pewną wątpliwość: czy ujęcie tematu nie jest zbyt szerokie? Czy nie lepiej byłoby zacieśnić tematu do niektórych aspektów związanych z pielgrzymowaniem do Santiago? Choć z drugiej strony, takie ujęcie daje przegląd zagadnień dla kolejnych badaczy i pokazuje, co można by jeszcze głębiej opracować.

Merytoryczna wartość rozprawy

W tym miejscu recenzent chce wymienić najważniejsze według niego osiągnięcia rozprawy i fakty, które Doktorant udowadnia w swej pracy, nie pomijając jednak pewnych krytycznych uwag.

Doktorant klaruje charakterystyczne rysy pielgrzymowania po Szlakach św. Jakuba, zarazem eksplikując różnice w stosunku do zwykle spotykanych form pielgrzymowania. Tu nie chodzi tylko o zewnętrzne wyznaczniki. Camino jest pielgrzymowaniem zasadniczo i z założenia indywidualnym. Główny nurt pielgrzymek to wędrówki zbiorowe. Ważniejsze jednak jest w tym pielgrzymowaniu przesuwanie akcentu z Boga na samego człowieka. Pielgrzymi wyruszają na ten szlak bardziej po to, by zastanawiać się nad samym sobą, swoimi egzystencjalnymi problemami, niż szukając spotkania z Bogiem. Odzwierciedla się tu szersze zjawisko obserwowane przynajmniej w części Europy „utrąty Boga” i „laicyzacji oraz prywatyzacji religii” rodzące się na gruncie filozoficznych trendów (zwłaszcza renesansu i antropocentryzmu). Stąd też i duchowe przeżycia na Drogach Jakubowych nie przekładają się wprost na religijne.

Idąc dalej po linii wskazanego wątku, Doktorant eksplikuje ujawnianie się swoistego synkretyzmu w pielgrzymowaniu po Jakubowym Szlaku. Chodzi tu włączanie różnych idei religijnych, wybieranie z nich tego, co mi odpowiada. Recenzent nazwałby to raczej selektywizmem religijnym. Tu odzwierciedlają się współczesne prądy myślowe polegające na wybiórczości religijnej, sprywatyzowaniu religii, a właściwie odejściem od wiary. Autor określa to ciekawym terminem „niewidzialna religia”. Bardzo interesująca jest tu analiza Doktoranta pokazująca wpływy New Age. I tu dobrze że zwrócił uwagę na osobę Paolo Coelho, którego teksty często promuje się przy okazji prezentacji Szlaków św. Jakuba. A przecież ten autor jest przedstawicielem New Age. Stąd wybrzmiewa ze strony Doktoranta ważne ostrzeżenie. Zarazem, na tle słów Jana Pawła II, mocna eksplikacja prawdy o tym, że Pielgrzymki do Compostela mogą umacniać chrześcijańskie wartości w Europie, ale nie zapraszają do synkretyzmu religijnego, tylko do odkrywania chrześcijańskich korzeni i chrześcijańskiej tożsamości (s. 40).

Autor w cenny sposób pokazuje, że odradzanie się pielgrzymowania do Compostela (wspomnieliśmy o tym wyżej) nie jest tylko odrodzeniem zainteresowania historią (przywoływanie przeszłości) ale odnowieniem żywej tradycji. Znów na tych szlakach dzieje się coś, co prowadzi dziś do ożywienia religijności i wiary. Przy tym Doktorant pokazuje, jakie oddziaływanie na odnowienie tradycji pielgrzymowania miały wizyty papieskie. Ubocznie

zatem widać, że te papieskie pielgrzymki nie były tylko jednorazowymi pięknymi wydarzeniami, ale niosły z sobą realny wpływ na życie i pobożność szerokich kręgów.

Cenny jest przegląd inicjatyw pastoralnych i pokrewnych działań wokół pielgrzymowania jakubowego w kilku krajach Europy (Hiszpania, Francja, Niemcy, Włochy), dający panoramę problemu oraz stanowiący dobrą podstawę do ocen i wniosków. Dobrą podstawą dla ocen jest porównanie aktywności w różnych krajach. Tu także wartościowa z pastoralnego punktu widzenia jest panorama duszpasterstwa w samym Santiago de Compostela, uwzględniająca specyfikę różnych nacji i różne języki. Okazuje się, że inicjatyw wokół pielgrzymowania jakubowego jest wiele. To nie tylko same szlaki, ale różnorakie nabożeństwa, propozycje katechez bądź wydarzenia kulturalne (konkursy, wystawy, wydarzenia sportowe). Mogą one ubogacić całe duszpasterstwo, w wielu jego wymiarach. Wartościowa jest w tym kontekście analiza działalności stowarzyszeń i bractw. Mają one według autora znaczącą rolę nie tylko w kwestiach logistycznych, ale duchowych. I tu Autor formułuje ważne uwagi. Mianowicie pokazuje, że stowarzyszenia francuskie praktycznie zlaicyzowały się. Pomijają religijne motywy pielgrzymki, skupiając się na kulturowych, humanistycznych i logistycznych aspektach. I za tym trendem niestety, przynajmniej w niektórych aspektach, idzie duszpasterstwo francuskie. Z kolei inicjatywy niemieckie mają charakter ekumeniczny (wspominaliśmy, że na Drogi Jakubowe wyruszają członkowie różnych wyznań) i większy nacisk kładą na religijne aspekty.

Na marginesie, laicyzowanie się pielgrzymowania do Santiago to ważny sygnał dany przez Doktoranta odnośnie innych form pielgrzymkowych i duszpasterstwa pielgrzymów w całym Kościele. Trzeba z uwagą przypatrywać się ruchowi pielgrzymkowemu, który niestety także w innych formach i w innych krajach może przeradzać się w pewien rodzaj quasi pielgrzymki. Stąd też ważne jest podkreślanie przez Doktoranta eklezjalnego wymiaru pielgrzymowania. Innymi słowami, budowania właściwych relacji do Kościoła. Inaczej pielgrzymka Jakubowa zamieni się w zwykłą turystykę.

Mimo szeregu krytycznych i uzasadnionych uwag, Doktorant jest bardzo pozytywnie nastawiony do rozwijającego się ruchu na Szlakach Jakubowych. Widzi w nim bardzo ważny znak czasu, który zgodnie z nauczaniem Kościoła pokazuje konieczność zmiany w metodyce

jego oddziaływań. Jest nie tyle zagrożeniem jakąś destrukcją, ile otwierającą się szansą nowej ewangelizacji.

Bardzo cennym elementem rozprawy są wskazania co do duszpasterstwa pielgrzymów jakubowych w Polsce. Autor rozprawy zastanawia się, na ile rozwiązania, zwłaszcza hiszpańskie, mogą być wzorem dla polskich. Zresztą mogą to być wskazania także dotyczące innych krajów. Jak już zaznaczaliśmy Szlaki Jakubowe w Polsce dynamicznie rozwijają się, powstaje coraz więcej inicjatyw wokół nich. Często są to inicjatywy oddolne. Z drugiej strony zauważa się słabe „odgórne” zainteresowanie problemem. Stąd ważne jest poruszanie zagadnienia, dotarcie szerszych kręgów, a przede wszystkim do samych duszpasterzy, by uczulić ich na problem, dając zarazem odpowiednie narzędzia i szereg praktycznych rozwiązań. Jak Doktorant nazwał to ciekawie: „rewitalizować duszpasterstwo”. Można tu było posłużyć się bardziej popularnym, propagowanym przez ostatnich papieży terminem: „nawrócenie duszpasterskie”. Chodzi więc o to, by duszpasterstwo skuteczniej i głęboko oddziaływało na pielgrzymów, służąc rozwojowi wiary. Takie przygotowanie pielgrzymów, by potrafili pielęgnować prawidłowo rozumianą chrześcijańską kontemplację, otwierając się na transcendencję. Inaczej mówiąc, byli bardziej wrażliwi na Boga. Powinno ono wyprzedzić innych, którzy chcieliby jakubowym pielgrzymom zaproponować inne rozwiązania, np. wspomniany już wyżej nurt New Age. Tu stawia też istotne postulaty, które zresztą powinny być realizowane nie tylko w wypadku duszpasterstwa pielgrzymów, np. przezwyciężanie podziału na swoich parafian i obcych (wszyscy jesteśmy na duchowej pielgrzymce do ostatecznego celu życia), prowadzenie rozmowy duszpasterskiej (tu np. przy udzielaniu pieczętki pielgrzymom ale w codziennym funkcjonowaniu częstszych rozmów z parafianami), otwarcie kościołów dla nawiedzenia przez wiernych, zaproponowania materiałów pomocnych w modlitwie i medytacji. W wypadku pielgrzymów uczulanie na budowanie relacji nie tylko z innymi pielgrzymami, ale miejscowymi, mijanymi parafiami, czy też z bractwami jakubowymi. Tu ważną rzeczą jest podkreślenie przez Doktoranta, że podmiotem duszpasterstwa na Drogach Jakubowych jest każdy pielgrzym. Autor używa w odniesieniu do tego zadania terminu apologetyka. Bardziej klarowne byłoby powiedzenie świadectwo życia. Wszystkie wymieniane aktywności mają ostatecznie służyć

ewangelizacyjnemu wyjściu duszpasterstwa do spotkanych ludzi (swoich i obcych). Często też pomóc, by początkowy turysta stawał się krok za krokiem pielgrzymem.

Na marginesie recenzent chce wyrazić zadowolenie, że Doktorant wykorzystał jego badania nad pielgrzymowaniem - tu w specyficznym kontekście pielgrzymowania jakubowego - posuwając niejako dalej badania nad ruchem pielgrzymkowym.

Metodologiczne i formalne aspekty rozprawy

Rozprawa ks. Skarżyńskiego zawiera wszystkie niezbędne dla tego typu opracowań elementy. Otwiera ją wstęp zarysowujący kluczowe zagadnienie i badawcze pytania. Autor dobrze motywuje aktualność rozpracowywanego zagadnienia. Choć tu recenzent ma pewne wątpliwości. Doktorant podkreśla, że porusza się w obszarze teologii pastoralnej i stosuje jej paradygmat widzieć – osądzić - działać. Niemniej jednak odnosi się wrażenie, że jego analizy są bliższe filozofii i antropologii. Praca zresztą powstała w ramach aktywności Katedry filozofii chrześcijańskiej. Można to usprawiedliwić faktem, że teologia pastoralna ma charakter interdyscyplinarny i powinna sięgać do innych gałęzi nauk, także pozateologicznych. Takie ujęcie jest też ciekawe dla pastoralisty, którym jest recenzent. Jednakże chodzi tutaj o pewną „czystość metody”. We wstępie autor zaznacza, że będzie się posługiwał analizą źródeł drukowanych. Tu rzeczywiście objął wiele pozycji, gruntownie je zanalizował i wydobyl wiele ciekawych wątków. Zaznaczył, że będzie także korzystał z wywiadów. Ta sprawa jednak nie wybrzmiała jasno w rozprawie. Należało bowiem opisać bliżej przynajmniej takie elementy: kiedy wywiady odbywały się, z kim, jaką mniej więcej grupę objęty, jakie pytania zadano respondentom.

Trafne i cenne są syntetyczne wnioski zawarte w zakończeniu rozprawy. Recenzent uważa, że są one nawet bardziej klarowne niż zawarte w innych miejscach dysertacji.

Bardzo obszerny jest zbiór bibliografii i sam w sobie stanowi wartość. Pokazuje bowiem, jak bogata jest już literatura przedmiotu. Dla kolejnych badaczy będzie to dobry przewodnik. Tu zwłaszcza trzeba podkreślić wykorzystanie przez Doktoranta literatury obcojęzycznej. Nie dziwi to jednak i jest konieczne, bo przecież Szlaki Jakubowe rozwijały się i rozwijają najmocniej w Hiszpanii, a ich pielgrzymi to przedstawiciele wielu nacji. Szkoda

jednak, że Autor pominął ważne dokumenty Papieskiej Rady ds. Migracji i Podróżnych „Pielgrzymka w Wielkim Jubileuszu Roku 2000” (1998), „Sanktuarium. Pamięć, obecność i prorocstwo Boga żywego” (1999), Wskazania dla duszpasterstwa turystycznego (2001). Dokumenty te mają one charakter ogólny, dotyczący wszystkich rodzajów pielgrzymowania, ale powinny stanowić jeden z ważnych punktów odniesienia do pastoralnej oceny zjawiska pielgrzymowania na Szlakach św. Jakuba. Byłyby one ważnymi wskazaniem co do inicjatyw duszpasterskich, które powinny być podejmowane w ramach pielgrzymowania, jak i też ich ocen. Tu można by zapytać, czy już jakoś odzwierciedlają się w takich inicjatywach podejmowanych na Drogach Jakubowych. Doktorant w ocenie odniósł się najmocniej do adhortacji Papieża Franciszka „Evangelii gaudium”. Owszem jest to ciekawe, bo dokument traktuje o ewangelizacji (to też jest ważnym elementem pielgrzymowania), ale czy mówi coś o pielgrzymowaniu?

Z treści rozprawy widać, że Doktorant sam jest mocno zaangażowany w ruch pielgrzymkowy na szlakach św. Jakuba. To pozwala mu na „wewnętrzne spojrzenie” i bardziej trafne uwagi oraz wnioski. Nie wydaje się jednak, żeby powodowało to subiektywizm czy też jednostronność w opisach i ocenach opracowywanego zagadnienia. Autor potrafi zachować obiektywizm badacza. Mimo wszystko, tak bardzo jest zaangażowany, że niekiedy zapomina, iż trzeba czytelnikowi z zewnątrz wyjaśnić niektóre pojęcia, np. samo określenie camino, kompostelka, alberga, matamoros. Takie wyjaśnienia powinny znaleźć się choćby tylko w przypisach.

Zaznaczmy, że skrupulatnie i zgodnie z zasadami wykonane są przypisy. Odnoszą one do różnych źródeł, co pokazuje, że Doktorant dążył do jak największej obiektywizacji swoich analiz. Ich różnorodność wskazuje na szerokie poszukiwania i obszerność zainteresowań Autora.

Przed publikacją rozprawy należałoby zlecić Autorowi uważniejszą adiustację tekstu. Wydaje się, że niekiedy redagował tekst pośpiesznie. Stąd można znaleźć w nim wiele niedociągnięć czy przeoczeń. Recenzent nie chce wymienić wszystkich, ale wskazać kilka przykładów. Na s. 46, na początku paragrafu czegoś brakuje w zdaniu, podobnie na s. 50 w drugim akapicie, podobnie na s. 62. Sporo jest też błędów tzw. literówek, niedokończonych wyrazów, jak też i niepoprawności gramatycznych.

Pojawiają się niezgrabne sformułowania, np. „...pielgrzymowanie jest ujmowane w dokumentach Kościoła jako nadzwyczajna forma duszpasterska” (s. 25). Raczej powinno być: „Opieka nad pielgrzymami stanowi nadzwyczajną formę duszpasterską”.

W kilku miejscach Autor włącza tabelaryczne zestawienia. Jest to ważna, cenna forma ilustracji poruszanych zagadnień. Zgodnie z metodologią należałoby jednak choćby w krótkich zdaniach zinterpretować i ocenić dane w nich zawarte, jak też wysunąć wnioski.

Trzeba wreszcie podkreślić wartościowy zbiór plakatów /ogłoszeń dotyczących inicjatyw wokół Szlaków Jakubowych, jak też i samego kultu Apostoła. Podobnie też zestaw form promocji Camino de Santiago w Hiszpanii. Ilustracje zawsze pomagają w odbiorze treści prac i przybliżają je także osobom spoza naukowych kręgów. Wskazane zbiory pokazują też, że tych inicjatyw jest sporo i cechuje je coraz większy rozwój.

Pytania do Doktoranta

- Na ile wzniosłe założenia zawarte w listach biskupów hiszpańskich odnoszących się do pielgrzymowania na „camino”, opisywane w 3 rozdziale, przełożyły się na duszpasterską praktykę?
- Czy pielgrzymowanie po Szlakach Jakubowych odpowiada kategorii pobożności ludowej? Autor w jednym miejscu pisze, że nie odpowiada, w innym stwierdza, że jest to jednak pewien rodzaj pobożności ludowej.

Konkluzja

Rozprawa doktorska ks. Łukasza Skarżyńskiego spełnia konieczne wymogi merytoryczne i formalne stawiane tego rodzaju dysertacjom. Zawiera wszystkie wymagane w naukowych opracowaniach elementy. Konstrukcja pracy, jej plan są przejrzyste i logiczne, adekwatne do rozwijanego badawczego projektu. Autor wykazał się bardzo dobrą znajomością tematu. Zaprezentował umiejętność stosowania metod badawczych znanych w teologii, wyprowadzania wniosków i formułowania adekwatnych postulatów pastoralnych. Posiada umiejętność gromadzenia badawczych materiałów, ich analizy i prezentacji według przyjętego klucza. Kompetentnie korzysta z literatury przedmiotu, eksplikując interesujące

wątki. W zadowalający i twórczy sposób osiągnął cel swoich badań, wskazując wiele ważnych problemów narastających wokół pielgrzymowania Drogami Św. Jakuba, zarazem wskazał kierunki ich rozwiązywania. Potrafi, co ważne dla naukowca, w kompetentny sposób przeprowadzać krytykę opisywanych zjawisk. Inaczej mówiąc, co jest niezwykle ważne, rozprawa pozwoliła głębiej spojrzeć na to pielgrzymowanie, odróżnić je od innych form i pomóc w zastosowaniu adekwatnych pastoralnych działań Kościoła. Krytyczne uwagi recenzenta nie umniejszają merytorycznej wartości rozprawy. Służą udoskonalaniu warsztatu naukowego. Biorąc pod uwagę treść powyższej recenzji, recenzent zwraca się do Rady Dyscypliny Nauki Teologicznej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu o przyjęcie rozprawy doktorskiej ks. mgr lic. Łukasza Skarżyńskiego oraz kontynuowanie odnośnych procedur przewodu doktorskiego celem nadania stopnia doktora teologii.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read "ks. mgr lic. Łukasz Skarżyński".